

CATEGORIA FIINȚEI ÎN LOGICA LUI HEGEL

ȘTEFAN-DOMINIC GEORGESCU

FIINȚA CA ÎNCEPUT AL FILOSOFIEI. NECESITATEA UNUI ÎNCEPUT ABSOLUT

Dacă este adevărat că mișcarea originară, primă, are o influență decisivă asupra întregului proces ce-i urmează, atunci nu este de mirare de ce Hegel înțelege să înceapă chiar cu problema unui început al filosofiei¹. Nu se spune orice despre orice; nu este vorba despre o sofistică. Prin urmare, începutul nu trebuie să fie arbitrar. Ideea – în sens hegelian al cuvântului – unui început trebuie să fie în acord cu sistemul pe care îl întemeiază². Hegel consideră că istoria filosofiei este chiar realizarea acestui început. Realitatea, drept categorie filosofică, este recuperarea Existenței în Ființă; deci, în gândire. Spiritul Absolut, ce parcurge etape succesive care sunt nimic altceva decât propria sa realizare de sine, nu poate fi indiferent față de propriul său început. Dacă se începe greșit, se va ajunge la ceva greșit, conform cu principiul păstrării începutului în sfârșit. Iar acesta este chiar conceptul hegelian de *Aufhebung*³. Prezența imposibil de eliminat – altfel decât prin *Aufhebung*, deci prin conservare ca suprimat, adică prin suspensie speculativă – a începutului în final cere de la sine o atenție deosebită asupra începutului ca atare. Iar dacă filosofia hegeliană este posibilă, atunci ea trebuie să nu spună ceea ce s-a spus deja. Repetiția este inutilă (și va fi aspru respinsă de Hegel ulterior). Dacă este așa, și dacă Hegel a avut altceva de spus, atunci un nou început era absolut inevitabil⁴. Un început care să nu mai angajeze aceleași erori care se făcuseră deja. Este de remarcat că însăși posibilitatea unui nou discurs filosofic este întemeiată, și la rândul ei solicită, un început al său, specific, neluat de altundeva. Orice asumare a unui început deja dat nu ar fi fost decât o monotonă reluare a filosofiilor anterioare, eventual o trecere în revistă a rezultatelor lor, fără nici un concept. Nu trebuie în nici un caz banalizată discuția hegeliană cu privire la început, discuție care inaugurează *Știința Logicii*. De început și de abordarea serioasă a acestei idei a începutului depinde evoluția ulterioară. Oricum, dacă începutul a fost sau nu potrivit, aceasta urmează să se vadă la sfârșit: sistemul complet este cel care-și

¹ G.W.F. Hegel, *Știința Logicii*, p. 49 și urm.

² Vezi Gerhard Schmitt, *The Concept of Being in Hegel and Heidegger*, Bouvier 1976, pp. 38–39 și *passim*.

³ G.W.F. Hegel, *op.cit.*, p. 89.

⁴ Hegel caută nu un nou început abstract, indiferent, ci unul care va fi legitimat de sistemul pe care are a-l întemeia. Vezi Gerhard Schmitt, *op.cit.*, pp.40–46.

legitimează începutul ca început⁵. Odată cu mișcarea Ideii, și începutul se arată ca fiind adecvat sau nu, deci are a se constitui și a fi recuperat ca început. Acest început al filosofiei – iar nu al unei filosofii, al încă unei filosofii – este Ființa⁶.

Ființa, ca început, este singura care răspunde exigenței de a nu recurge la ceva exterior pentru a întemeia un discurs filosofic⁷. Acceptarea a ceva exterior, care să legitimizeze întreaga construcție a sistemului, ar fi însemnat să se lase ceva în afara sistemului. Și nu orice, ci ceea ce este cel mai important: temeiul oricărei cunoașteri posibile, sau chiar adevărul însuși. Descartes și Kant, pentru a-i numi numai pe ei, facuseră deja ceva de acest gen (cel puțin la prima vedere)⁸. Dificultatea era că, odată pusă această tăietură absolută între sistem și temeiul său, ceea ce întemeia sistemul nu mai putea fi nicicând recuperat. Deci, *Aufhebung*-ul hegelian s-ar fi dovedit, până la urmă, un concept ratat, deoarece chiar ideea de recuperare ar fi fost greșită. Ceva ce este absolut separat, dat anterior oricărei gândiri, gândire care i se aplică doar exterior, formal, este exact ceea ce ar fi făcut imposibilă, până la urmă, gândirea cu sens⁹. Pentru că se pune problema: ce sens are o gândire care nu dă obiectul său așa cum este el, ci îl ascunde la infinit sau, eventual, dă numai aparențe? Mai mult, un obiect absolut exterior oricărei gândiri despre el, care este în sine împlinit și așteaptă doar să fie descoperit, este o presupuziție serioasă? Hegel consideră că nicidecum nu stau astfel lucrurile. Filosofia are a lupta cu mai multe prejudecăți, printre care și cele deja menționate¹⁰. Instituirea Ființei ca început absolut al filosofiei este punerea, la baza oricărei cunoașteri și nu numai, a principiului gândirii. A gândi este a fi¹¹; se poate gândi ceva numai întrucât Ființa este condiția sa de posibilitate: gândim ceva ca fiind, nu ca nefiind. Începutul filosofiei hegeliene este începutul filosofiei universale: Parmenide și Platon stau aici mărturie. A începe cu Ființa înseamnă a gândi; și aceasta este singura gândire posibilă, o arată tradiția filosofică occidentală. Ființa ca început nu este un capriciu: este răspunsul hegelian la provocarea adresată de Platon cu mai mult de două mii de ani în urmă, în *Sofistul*: cum ne apărăm de sofistul care se ascunde în Neființă¹²? Soluția este așezarea principiului gândirii, adică a Ființei, ca temei al oricărui discurs filosofic, și nu numai. Prin această instituire Hegel dezvăluie întreaga cultură occidentală, care este o cultură a Ființei. Orice alt început ar fi lăsat un loc infinit sofistului: întemeierea Ființei ar fi fost lasată în afara sistemului. Cultura occidentală ar fi fost doar o sofistică. Aceasta este, pe scurt, însemnătatea unui nou început, care era, de fapt, vechi de mii de ani. Noul rezidă tocmai în asumarea acestui început absolut și a sarcinii de a elabora Ideea filosofiei occidentale: Ideea Absolută. Necesitatea de a se începe cu Ființa

⁵ Vezi nota anterioară.

⁶ *Ibid.*, p. 52.

⁷ Gerhard Schmitt, *op.cit.*, pp. 46–47.

⁸ *Ibid.*, pp. 41–42.

⁹ G.W.F.Hegel, *op.cit.*, p. 26.

¹⁰ *Ibid.*, p. 27.

¹¹ G.W.F. Hegel, *Prelegeri de istorie a filosofiei I*, Ed. Academiei, București, 1963, p. 235.

¹² Vezi Platon *Sofistul* în *Opere VI*, Ed. Științifică, București, 1989, pp. 338–345 și studiul introductiv, pp. 308–309. Sofistul este maestrul aparenței înșelătoare, cel cu multe capete, stăpânul a ceea ce nu este, al Neființei.

are și o altă conotație: construcțiile filosofice ce s-au perindat pe parcursul istoriei filosofiei nu au dat acesteia aspectul de sistem. Nu au fost decât adevăruri parțiale, ce-și aveau în sine germele propriei depășiri. Ceea ce, de altfel, este bine. Și aceasta deoarece sistemul, ca Idee, reprezintă nu numai depășirea adevărilor parțiale ale momentelor sale, și anume a filosofiilor; el reprezintă și recuperarea începutului și sfârșitului, deci o arheologie și o eschatologie (de aici și relevanța teologică a începutului hegelian¹³); mai mult, sistemul filosofiei occidentale are ca sarcină constituirea începutului ca început al Ideii, dar și a împlinirii acesteia¹⁴: momentele de început și desăvârșire își capătă valoarea nu prin sine, ci datorită faptului că sunt ale sistemului¹⁵. Acest început, care acum este recuperat, este Ființa, adică gândirea. Filosofia, și cu ea întreaga cunoaștere, nu mai pleacă de la altceva, ci de la sine. Începutul a fost regăsit, iar împlinirea, Ideea Absolută urmează a fi regăsită. Această recuperare a începutului și sfârșitului nu este dată în prealabil: va fi pe deplin realizată odată cu împlinirea Ideii. Valoarea și adevărul începutului au a fi regăsite în tocmai Ideea Absolută, care este întregul și, totodată adevărul de la care își capătă adevărul toate determinațiile sistemului ce urmează a fi constituit¹⁶.

Ființa este cea mai generală categorie a Spiritului¹⁷. Fiind astfel, ea este și cea mai abstractă. Filosofia nu poate, însă, să se limiteze numai la proiectul parmenidian. Acesta reprezenta doar afirmarea goală a identității abstracte a Ființei cu sine¹⁸. A spune, totuși, ceva înseamnă a recurge și la alte categorii filosofice. Ființa, ca atare, fiind abstractă, are și cea mai mare propensiune spre realizare. Ea este, de fapt, un fel de „promisiune” de a spune sau gândi ceva determinat. Astfel se poate explica de ce Hegel consideră Ființa ca tinzând spre ieșirea din sine, spre realizare¹⁹. În sine fiind, ea ar fi fost doar modul în care Dumnezeu se gândea pe sine înainte de crearea lumii și a lucrurilor finite²⁰: o identitate doar abstractă, care nu se realizează pe sine, deoarece nu iese din sine. Orice realizare este proces de revenire la sine; prin urmare, Ființa pură, ca început absolut, este absolut identică²¹, nediferită față

¹³ Cunoașterea divinului este numai cunoaștere speculativă. Pentru relevanța demersului hegelian cu privire la revelația religioasă vezi J.B. Baillie, *The origin and significance of Hegel's logic*, Batoche Books, Kitchener, 1999, pp. 163–165.

¹⁴ Vezi G.W.F. Hegel, *Prelegeri de istorie a filosofiei I*, Ed. Academiei, București, 1963 p. 29. Istoria filosofiei nu este aventură, ci dezvoltare rațională.

¹⁵ *Ibid.*, p. 50. Fiecare filosofie este moment al dezvoltării Ideii, este treaptă particulară ce capătă valoarea sa în sistem.

¹⁶ Adevărul este întregul, ceea ce este în sine reunit cu ceea ce este pentru sine, deci interioritate și exterioritate. Adevărul este concret și este realizarea tuturor modurilor conștiinței. Vezi G.W.F. Hegel, *Știința logicii*, Ed. Academiei, București, 1966, pp.31–32.

¹⁷ Este nemijlocitul nedeterminat, lipsa simplă de calitate care este determinată numai prin această nemijlocire. Vezi G.W.F. Hegel, *Știința logicii*, Ed. Academiei, București, 1966 pp. 63–64.

¹⁸ Eugène Fleischmann, *La science universelle ou la Logique de Hegel*, Plon, Paris, 1968, p. 66. Ființa, ca identitate vidă, nu permite să se spună ceva, pentru că ar permite pluralitatea, ceea ce ar face ca Ființa să fie determinată prin separare față de altceva.

¹⁹ Acesta este principiul mișcării conceptuale fără de care s-ar fi rămas la Ființa parmenidiană. Heraclit este cel care-l pune în joc. Vezi G.W.F. Hegel, *Știința logicii*, p. 65

²⁰ Vezi G.W.F. Hegel, *Știința logicii*, p. 32, J.N. Findlay, *Hegel. A Re-examination*, Unwin Ltd., London 1958 p.152 și Walter Kaufmann *Hegel. A Re-nterpretation*, Anchor Books 1966 p. 184.

²¹ Eugène Fleischmann, *op.cit.* p. 67. Afirmarea unei identități inițiale abstracte este, totuși, o necesitate primă a gândirii; afirmarea identității se face, însă, numai prin negație, prin neant.

de ceva deoarece este neraportată, în nemișcare față de sine. Ea este doar negarea atributelor Existenței multiple. Este una, inertă (în sensul dat de etimologia termenului, deci care odihnește în sine). Este, cum spune Hegel, doar o simplă îndeterminare care este propria sa determinare. Nici o cunoaștere nu ar fi posibilă, deoarece cunoașterea presupune un subiect și un obiect care se opun și se adecvează unul la celălalt, dar și o distanță între ei ce trebuie recuperată, deci o realizare²². Ființa pură ar fi fost doar asertarea Ființei, punerea ei ca început. Numai că începutul presupune și ceva care îi urmează; deci, un proces al cărui început este. Ființa, cu „caracteristica” sa de a fi o îndeterminare ce se cere determinată, deci de a avea o urgență, o propensiune spre determinare, este începutul cel mai adecvat. În cea mai mare măsură se cere ea determinată. Iar aceasta este șansa culturii, și a filosofiei ca parte a acestei culturi. Orice determinare, începând de la Ființă, se va face prin găsirea unui loc (*topos*) în gândire a celor despre care Ființa se spune. Căci aceasta înseamnă că Ființa este cea mai generală, și cea mai abstractă categorie: că se spune despre tot. Elaborarea sistemului, ca Idee, este așezarea în Ființă, deci în gândire, a determinațiilor ulterioare. Tot ceea ce este are un loc în Ființă. Iar găsirea acestui loc în Ființă face să fie pe fiecare dintre cele ce sunt. De aici ideea de deducție, atât de folosită de Hegel. Dacă cele ce sunt aveau de altundeva *topos*-urile lor, atunci nu mai aveam de-a face cu o deducție, ci cu o inventariere, cu o categorisire arbitrară, secundară față de cele ce sunt și exterioară lor²³. Deducția este găsirea unui loc în Idee, deci în Ființă prin determinarea ei. Aceasta este maniera în care înțelege Hegel să dezvolte în continuare lucrurile. Ideea sistemului ca deducție categorială reprezintă tocmai această realizare a Ființei ca început. Această deducție nu este o formă de modelare, care face abstracție de multiplicitatea diversului spre a găsi o funcționalitate a construcției teoretice. Nu este nici o formă de reflectare, care reflectă ceva ce-i este dat exterior. Este o formă de reproducere, prin care fiecare dintre cele ce sunt își regăsește un loc în Ființă și este numai în măsura în care regăsește acest loc²⁴. Cele ce sunt, sunt astfel reproduse, constituite pe măsură ce această deducție se realizează: obiectele sunt conceptele despre ele. Deducția, ca determinare a Ființei, va trebui să dea seama de tot. Deci, va trebui să recupereze Existența pentru Ființă, să o constituie ca parte a sistemului, iar nu să o presupună exterior. De semnalat este că prin însăși natura ei, Ființa, deci gândirea, este într-o această recuperare a Existenței. Deducția categorială este astfel legitimată: determinarea Ființei este chiar sarcina ce trebuie întreprinsă de Hegel în continuare. Sarcina nu este dată exterior, ci este cerută de însăși determinația gândirii pure ca atare²⁵. Pentru ca Ființa să dea seama de ceva, ea trebuie determinată. Determinațiile sunt ale gândirii față de sine însăși²⁶. Fiecare

²² În primă instanță Eul, subiectul, este în unitate nediferențiată cu obiectul ca fiind Acesta. Vezi G.W.F. Hegel, *Fenomenologia spiritului*, Ed. Iri, București, 1995, pp. 63–66.

²³ J.N. Findlay, *op.cit.*, p. 152–153. Logica este metafizică; Substanța este Ființa. Substanța obiectelor constă în aceea că sunt idei în Ideea absolută sau Spiritul conștient de sine.

²⁴ Pentru distincția forme de modelare, forme de reflectare, forme de reproducere vezi Alexandru Surdu, studiu introductiv la Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, Ed. Humanitas, București, 1991 p. 26.

²⁵ Ființa, prin caracterul nedeterminat, este deschisă către determinare.

²⁶ Obiectul este gând, determinațiile sunt ale gândului față de gând. Vezi W.T. Stace, *The Philosophy of Hegel*, Macmillan, London, 1927, cap. 3, § 5.

determinare este o realizare parțială de sine a Ființei, până la Ideea Absolută²⁷. Deducția are ca rezultat Ideea Absolută, care este determinarea absolută a Ființei, este identificare a Ideii cu propriul ei sens²⁸; Ideea Absolută, fiind tot, nu mai are a recupera sens din exterioritate, deci este pe deplin realizată. În fiecare etapă intermediară Ideea are a recupera un rest²⁹, dat fiind faptul că nici o filosofie anterioară nu a dat Absolutul, ci l-a lăsat „dincolo”, transcendent. Mișcarea, ca propensiune a Ființei spre determinare, este o mișcare categorială. Mai mult, este o mișcare dialectică, și nu mecanică. Modul în care deducția categoriilor se constituie într-o astfel de mișcare depinde de modul în care Ființa iese din sine pentru a realiza această mișcare. Nu doar asertată ca principiu, această mișcare trebuie realizată. Schema dialectică și prima mișcare dialectică împlinită reprezintă momentul ulterior al deducției hegeliene.

DEDUCȚIA CATEGORIILOR PLECÂND DE LA FIINȚĂ. SCHEMA DIALECTICĂ: FIINȚĂ-NEANT-DEVENIRE

Întrebarea care se pune, în primă instanță, este: de ce deducție? Și aceasta deoarece nu numai obiectul, dar nici modalitatea de construcție a Ideii nu trebuie împrumutate de altundeva. Totul trebuie demonstrat; prin urmare nu se poate recurge, pur și simplu, la deducție fără a arăta de ce așa trebuie să se procedeze.

Mai întâi, categoriile nu pot fi date anterior, separat de obiect. Ele nu sunt cadre, forme, ce au a-și căpăta de altundeva conținutul. Formalismul, căci despre el este vorba, trebuie depășit. Una dintre greșelile gândirii formale, dar nu singura, probabil, este că păstrează separația abstractă între formă și conținut³⁰. Gândirea care nu-și este sieși formă și conținut, deci care nu conservă ca suprimată această distincție, depășind-o, are permanent principiul în afară de sine. Prin urmare, nu mai poate să fie ea însăși principiu. Ființa, deci gândirea, ca nemijlocit nedeterminat, ar trebui să fie astfel mijlocită, prin raportarea ei la ceva exterior. Deci, nu ar mai fi fost început absolut. „Ceva” ar fi fost dat anterior ei, separat de ea. Gândirea ar fi trebuit să se „muleze” pe acest „ceva”. Odată cu această mișcare și-ar fi făcut loc iraționalul, ceea ce nu poate fi gândit. Pentru că, așa cum s-a dovedit mai sus, gândirea ar fi dezvăluit numai fenomene, nu lucrul în sine. Distanța infinită între ceea ce este în sine și gândire, adică Ființa, ar fi făcut imposibilă orice cunoaștere. Nici cum o formă ce se aplică exterior nu poate da conținutul așa cum este el în sine³¹. Accesul

²⁷ *Ibid.*, cap. 3, § 5. Categoriile sunt definiții ale absolutului.

²⁸ Vezi Jean Hyppolite, *Logic and Existence*, cap. The Organisation of the logic: Being, Essence, Concept, on-line.

²⁹ Restul este mereu sensul Ideii care are a fi recuperat din exterioritatea ei. Nefiind totalitate încă, Spiritul Absolut nu se înțelege complet pe sine pe parcursul procesului dialectic, ci numai la final. Revelația completă a Ideii față de sine este prezența absolută a tuturor momentelor ei. Vezi Alexandre Kojève, *Introduction to the reading of Hegel*, cap. The Dialectic of the Real and the Phenomenological Method in Hegel, on-line.

³⁰ G.W.F.Hegel, *Știința logicii*, Ed. Academiei, București, 1966, p. 32.

³¹ Prin Kant, idealismul subiectiv se opriese tocmai la această determinație formală, exilând adevărul substanțial în lucrul-în-sine (*das Ding-an-sich*). Vezi Walter Kaufmann, *op. cit.* p. 186 și *passim*.

la conținutul în sine ar fi fost blocat: ținând seama că orice raportare la acest conținut se face numai prin gândire, deci orice cunoaștere ar fi fost, de fapt, doar cunoașterea a ceea ce gândirea însăși, ca formă, a pus în obiect; cu alte cuvinte, că orice conținut cunoscut ar fi fost deja format prin gândirea exterioară lui; având în vedere că nici măcar relația între formă și conținut nu poate fi gândită, deoarece relația între două relate este înțeleasă numai după ce ambele relate au fost încadrate, prinse în ea³²; ținând seama și de aceea că orice conținut este inconceptibil în sine, prin natura lui (în măsura în care se poate vorbi de o „natură” a lui) de a fi dat anterior oricărei conceperii, deci oricărei gândiri; având toate acestea în vedere, conținutul ca atare ar fi fost străin gândirii, deci Ființei. Complet separat și infinit depărtat, ar fi fost iraționalul în sine (în masură în care se poate spune și aceasta despre el; fiind irațional nu poate fi numit, nu i se poate da *logos*; deci, nu se poate vorbi de un „în sine” al său). Orice gândire nu ar fi fost decât un expedient, și nicidecum o cunoaștere adevărată: ar fi dat numai aparențe, eventual ar fi fost „folositoare”, dar nicidecum revelatoare. Având acestea în vedere, categoriile nu pot fi date pur și simplu: trebuie deduse odată cu obiectul lor, pentru a garanta că îi sunt adecvate. Iar acesta este celălalt aspect de poate justifica necesitatea deducției categoriilor.

Căci ce este această deducție? Nicidecum separată de obiectul ei, deci fără a mai angaja clivajul abstract între formă și conținut³³, deducția categorială este chiar constituirea obiectului ei. Corect vorbind, și deducția categoriilor la Hegel este legată de relația formă-conținut. Numai ca, spre deosebire de cele mai sus arătate, este vorba despre o recuperare a acestei distanțe. Numai un adevăr parțial rezidă în această opoziție abstractă. Iar dacă mersul deducției are ca rezultat identificarea speculativă a opușilor, atunci în această identificare stă adevărul acestor opuși. Prin urmare, diversele etape în deducție recuperează din ce în ce mai mult din această opoziție abstractă; la diverse niveluri este realizată distincția, adică ceea ce se opune formei, gândirii, este preluat de aceasta prin sinteză, și astfel își găsește adevărul. Odată cu această mișcare obiectul este constituit prin gândire, la diverse niveluri. Nu poate fi vorba, cum s-a precizat, de o deducție care are în vedere o cât mai bună aproximare a unui obiect exterior. Prin deducție obiectul gândirii ca atare este constituit, realizat; acest obiect este, până la urmă, gândirea însăși. Gândirea își este sieși formă și, totodată, conținut³⁴. Realizarea are ca rezultat ultim recuperarea integrală a obiectului în gândire, deci completa lui constituire. Ceea ce apare, fenomenul, este reunit cu obiectul în sine, ca gând. În Ideea Absolută deducția este împlinită. Forma este propriul ei conținut. Deducția categorială își capătă adevărul tocmai prin aceea că gândirea, care se mișcă determinând și constituind obiectul ei, se împlinește prin determinare de sine. Iar această determinare a obiectului ei este chiar determinare de sine. Deducția categorială pare a fi singura modalitate în care

³² Separațiile formă-conținut, subiect-obiect sunt gânduri. Relația este gând. Vezi și W.T.Stace, *loc.cit.*

³³ Vezi nota anterioară. Hegel nu pleacă însă de la identitatea subiect obiect, cum face Schelling. Subiectul și obiectul vor fi identificate speculativ la finalul procesului dialectic. Dacă ar fi fost vorba de o identitate (la nivel rațional) originară nu s-ar mai fi putut explica diferența, deci cunoașterea.

³⁴ Substanța fiind subiect. Determinarea subiectivă (gândirea, ca formă) și cea obiectivă (conținutul) coincid.

gândul filosofic se poate, astfel, înfățișa. O precizare trebuie, însă, făcută. Această deducție care nu-și are dat anterior obiectul nu trebuie înțeleasă ca o jonglerie formală. Nu este vorba despre eliminarea separațiilor între gândire și obiect, formă și conținut etc. Nu se pleacă de la aceasta. A elimina din start orice diferență ar duce la imposibilitatea oricărei gândiri. Sub diferite forme, acesta este reproșul pe care Hegel îl aduce unor gânditori ca Parmenide, Spinoza sau Schelling³⁵. Hegel nu mizează pe o Idee Absolută pură, în simplă identitate cu sine. Diferențele abstracte nu sunt refuzate, ci *recuperate*, adică introduse în Idee, dar depășite. Prin urmare deducția categorială nu este un itinerariu al formei goale ce face abstracție de orice conținut. Lumea nu este o formă goală: Hegel nu îndeamnă la abandonarea gândirii abstracte, care separă. Prin deducția categorială care dă obiectul în sine, reunit cu fenomenul, separațiile sunt conservate ca suprimate, nu eliminate. Iar rezultatul, Ideea Absolută, nu este o formă goală, ci este pe deplin determinată, dar nu de ceva exterior, ci de sine însuși. Astfel fiind, își este sieși formă și conținut.

Prin urmare, opțiunea pentru deducția categorială pare întemeiată. Dacă începutul este Ființa, adică gândirea, atunci orice determinare se face pornind de la Ființă³⁶. Fiecare categorie nouă este un mod al Ființei, prin care aceasta se realizează pe sine. Odată cu această realizare, obiectul gândirii este constituit și recuperat. Deducția oferă gândirea și, totodată, obiectul ei, identificate speculativ în Ideea Absolută. Altfel decât prin deducția categorială care-și constituie obiectul nu s-ar fi putut evita dificultățile precizate.

Dacă cele de mai sus sunt considerate o justificare suficientă pentru deducția categoriilor, în cele ce urmează trebuie să se aibă în vedere posibilitatea realizării acestei deducții. Trebuie să se justifice cum, plecând de la Ființă, deci de la așezarea principiului gândirii la începutul a toate cele ce sunt, se poate, totuși, spune ceva. A gândi, într-un fel sau altul, nu înseamnă a rămâne la indeterminarea gândirii ca atare. O astfel de atitudine este respinsă de Hegel. Ea caracterizează pe unul dintre cei mai influenți gânditori presocratici: Parmenide. De altfel, Hegel și stabilește începutul filosofiei la Parmenide³⁷. Totuși, a spune altceva decât simpla identitate a Ființei cu sine înseamnă a depăși această poziție parmenidiană. Posibilitatea gândirii speculative, deci chiar sensul discursului hegelian, presupune identificarea speculativă. Aceasta presupune diferența. Ființa parmenidiană nu putea rămâne decât la un nivel de indeterminare: spunând că Ființa este, de fapt, nu se spune nimic³⁸. Nici o determinație nu este dată, nici o predicție a ceva despre altceva nu este posibilă. Orice vorbire cu sens, orice mișcare conceptuală solicită determinarea. Aceasta este făcută posibilă de prima mișcare dialectică hegeliană: Ființă-Neant-Devenire.

Totuși, nu trebuie să se înțeleagă prin aceasta că Neantul, sau simplul *nu*, adică *ideea de negație ca atare*³⁹, ar veni de altundeva, din afară. Două principii separate care să se adauge unul altuia mecanic nu ar fi condus, în nici un caz, la

³⁵ Vezi nota 29.

³⁶ Chiar Ființa, categoria de la care pornește procesul dialectic, este rezultatul unui proces, dar fără a-și pierde indeterminarea. Vezi J.N. Findlay, *op. cit.*, p. 154.

³⁷ Vezi G.W.F. Hegel, *Prelegeri de istorie a filosofiei I*, Ed. Academiei, București, 1963, p. 235.

³⁸ Eugène Fleischmann *op. cit.*, p. 68. Ființa are ca unică determinație propria indeterminare.

³⁹ G.W.F. Hegel, *Știința logicii*, p. 65.

identificarea lor speculativă⁴⁰. Căci cum ar putea fi realizată identificarea între două principii care sunt, din capul locului, separate? De fapt, odată cu stipularea Ființei ca principiu, ca început, Neantul este la fel de prezent⁴¹. Ființa și Neantul nu sunt „ceva”. Ele nu pot fi gândite ca entități determinate. Categoria lui „ceva” își va avea locul ulterior în deducția categoriilor. Neantul este prezent, fără a fi ceva, prin însuși principiul Ființei: când despre ceva se spune Ființa pură, fără determinării, de fapt nu se spune nimic. Ființa ca atare, pură, nu poate determina. Ea este, în sine, lipsa oricărei determinării; și tocmai acest fapt o face posibilă ca început absolut. Orice determinare ar fi solicitat ceva anterior Ființei. A spune Ființa înseamnă pur și simplu a gândi, dar a gândi fără o determinare. A aserta Ființa este simpla Identitate. Deci, aceasta înseamnă a nu spune nimic. Neantul și Ființa, ca fiind pure, deci lipsite de determinării, sunt identice. Orice diferență ar fi făcut ca Neantul și Ființa să fie determinate, deci să se limiteze una pe cealaltă. Astfel, orice diferență le-ar fi privat de puritatea lor. Neantul este, totuși, opus Ființei fără a fi diferit. Acest aspect se lămurește odată cu prima sinteză hegeliană: Devenirea⁴².

Trecerea infinită a Ființei în Neant și invers este Devenirea⁴³. Ființa și Neantul, ca atare, exprimă doar nedeterminări pure, infinit opuse, deși identice. Această mișcare „instantanee” de la Ființă la Neant și invers este Devenirea. „Viteza” acestei mișcări este infinită: opuzii se „dizolvă” unul în celălalt „pe loc”. Devenirea este adevărul Ființei și al Neantului. Ființa și Neantul, pure, numai în categoria Devenirii își găsesc sensul: fără mișcarea de trecere a unuia în celălalt s-ar fi rămas la simpla nedeterminare. Opoziția infinită dintre ele poate fi – doar prin această trecere – suprimată și conservată; și numai astfel această opoziție capătă sens. Acum se poate justifica și afirmația că opoziția este infinită: fără sinteza realizată la nivelul Devenirii, categoriile Ființei și Neantului nu s-ar fi raportat în nici un fel una față de cealaltă. Privarea de orice raportare înseamnă opoziție infinită, absolută. Recuperarea acestei opoziții se face în categoria Devenirii. La acest nivel, chiar de început, dialectica triadică hegeliană se expune, totuși, la un reproș fundamental: cele trei momente ale ei nu recuperează, pe de-a-ntregul, opoziția Ființă-Neant. De fapt, din acest motiv, reproșul se poate extinde la întregul deducției categoriale: trecerea de la teză la antiteză, la fiecare nivel, este infinită (ca fiind salt calitativ; justificarea rezidă tocmai în aceea că prima mișcare dialectică din *Știința Logicii* se petrece nu înaintea, ci ca început al secțiunii *Calitatea*). Simpla unitate în sinteză nu se poate realiza dacă și trecerea, ca atare, nu este conceptualizată. Exemplul cel mai bun este exact această primă trecere, de la Ființă la Neant. Realizarea sintezei nu se face doar prin simpla mișcare de la teză la antiteză și invers. Avem de-a face cu o dublă mișcare, ce se petrece în același act:

⁴⁰ Trecerea de la Ființă la Neant nu este exterioară. Nu este vorba de trecere cantitativă, prin acumulare exterioară, ci calitativă. Aceasta va constitui o dificultate a dialecticii hegeliene. Oricum, trecerea este devenirea, în care subsistă Ființa și Neantul ca momente. Vezi G.W.F. Hegel, *Știința logicii*, Ed. Academiei, București, 1966, p. 75.

⁴¹ Ființa și Neantul nu sunt de la început identice; aceasta ar fi făcut imposibil procesul dialectic. Ele sunt în unitate nediferențiată. Este respinsă ideea diferenței, astfel asigurându-se puritatea Ființei și Neantului. Vezi Walter Kaufmann, *op. cit.*, p. 191.

⁴² Care este adevărul Ființei și Neantului. Vezi nota 39.

⁴³ G.W.F.Hegel, *Știința logicii*, Ed. Academiei, București, 1966, pp. 64–65.

trecerea Ființei în Neant și invers. Deci, avem de-a face cu Neant-întru-Ființă (în-ființare) și Ființă-întru-Neant (neantizare)⁴⁴. Tocmai aceste două mișcări, care împlinesc trecerea infinită de la teză la antiteză au fost uitate de Hegel. E drept, el le amintește, dar fără a le da statutul meritat. Tocmai aceste două treceri fac posibilă sinteza ca atare, Devenirea. Dificultățile înțelegerii modului în care Hegel face trecerile de la teză și antiteză la sinteză sunt datorate unui fapt banal: celelalte două mișcări ale dialecticii nu au fost adecvat discutate. Mișcarea hegeliană, pentru a se putea realiza, are nevoie de cinci etape: altfel, trecerea infinită de la teză la antiteză nu poate fi justificată. Categoriile intermediare, două la număr, sunt tocmai cele ce fac posibilă sinteza, prin așezarea în concept al „drumului dublu infinit”: Ființă-întru-Neant (neantizare) și Neant-întru-Ființă (înființare). Remarcabil este faptul că aceste două categorii sunt de găsit în fiecare trecere care se realizează mai apoi. Schema hegeliană ar trebui, deci să arate astfel: Teză-(Trecere)-Antiteză-(Antitrecere)-Sinteză. Celelalte categorii, cele neavute în vedere de Hegel tocmai datorită caracterului lor infinit, sunt tocmai cele ce explicitează sinteza. Hegel atrage atenția asupra acestor mișcări⁴⁵. Totuși, aplică în continuare schema triadică. Deși este greu de explicat de ce procedează astfel, se poate spune că o expunere a mișcării „în cinci pași” ar fi ermetizat infinit mai mult scrierile sale. Oricum, aceste două momente, aparent uitate, sunt o prezență în subtextul hegelian: orice trecere le angajează evident. Absența acestor două categorii ar fi făcut imposibilă identificarea speculativă angajată de fiecare etapă a procesului dialectic, dar și reîntoarcerea finală a Ideii Absolute asupra începutului. Această identificare speculativă, care se realizează pe deplin între Ideea Absolută și Ființă trebuie explicată mai departe.

IDENTIFICAREA SPECULATIVĂ FIINȚĂ-IDEE ABSOLUTĂ

În primă instanță, identificarea speculativă între Ființă și Ideea Absolută pare specioasă: Ființa este nemijlocit nedeterminat, iar Ideea Absolută este cea care are toate determinațiile. Nimic mai diferit decât ele. Dar Hegel ar putea răspunde: așa și este; nimic mai diferit.

Dacă Ființa și Ideea Absolută nu ar diferi, nu ar fi posibilă nici identificarea; mișcarea hegeliană este una de identificare, la nivel speculativ. El nu se referă la identitate, la nivelul rațiunii. Dacă discursul ar purta asupra acestui din urmă nivel, nu s-ar putea arăta de ce Hegel vorbește, pe lângă în-sine, și despre pentru-sine. Simpla identitate rațională ar fi lăsat Ființa în nedeterminarea parmenidiană. Ieșirea din sine a Ființei solicită categoria diferenței⁴⁶. Identitatea și diferența conduc la identificarea speculativă: diferența nu este eliminată, ci conservată ca suprimată. Abstract gândind, Ființa și Ideea Absolută se află în identitate cu sine și în diferență una față de cealaltă. Dacă, însă, se are în vedere deducția categorială care

⁴⁴ Vezi Gerhard Schmitt, *op. cit.*, p. 84. Termenii folosiți de Schmitt sunt „coming-to-be” pentru „în-ființare” și „ceasing-to-be” pentru „neantizare”.

⁴⁵ Prin importanța pe care o acordă trecerii instantanee a Ființei în Neant și invers. Trecerea dublă este chiar Devenirea. Vezi G.W.F. Hegel, *Știința logicii*, Ed. Academiei, București, 1966, p. 64 și p. 75.

⁴⁶ Vezi Herbert Marcuse, *L'ontologie de Hegel et la théorie de l'historicité*, Les Editions de Minuit, Paris, 1972, pp.49–50.

a condus la Ideea Absolută; dacă se are în vedere că tot ceea ce este are un loc (*topos*) în Ființă; mai apoi, că Ființa, deci gândirea este cea care se determină pe sine, deci nu recurge la nimic exterior; în aceste condiții lucrurile devin mai clare, astfel. Se pornește de la nemijlocirea nedeterminată, care este Ființa, deci gândirea. Propensiunea spre determinare conduce la ieșirea din sine a Ființei. Aceasta se face prin altul, determinat față de Ființă, dar raportat la ea. Realizarea, adică recuperarea, se face prin conceperea acestui altul al Ființei. Odată cu fiecare mișcare dialectică Ființa, adică gândirea, dezvăluie în acest altul pe sine însăși; aceasta se explică prin aceea că altul, ca antiteză inițială, este pus de Ființă, deci nu vine din exteriorul ei. Fiecare etapă a deducției categoriale este un moment al constituirii obiectului gândirii. Dar, prin constituire, gândirea se descoperă numai pe sine însăși; în ultimă instanță, în Ideea Absolută, Ființa se regăsește integral, pe sine numai, în propriul său obiect. Ființa este atât formă, cât și conținut. Ideea Absolută este determinarea absolută a Ființei, dar a Ființei cu sine, deoarece nimic nu este din exterior. Diferența ca atare, categoria de la care pornind o suspiciune s-a arătat, este o determinație a gândirii, deci a Ființei. Astfel fiind, Ființa este în diferență față de Ideea Absolută, dar această diferență este chiar o determinare a Ființei prin sine însăși. Prin urmare, fiecare determinație ce este de regăsit în Ideea Absolută este gând⁴⁷. Dacă lucrurile stau astfel, și dacă Ființa se determină diferind de sine prin chiar sine însăși, atunci Ideea Absolută este identificată cu Ființa și reciproc. Gândul este totul, și totul este gând. Ideea Absolută este Ființa, adică gândirea, ce este în-sine; mai apoi iese din sine pentru a fi pentru-sine. Realizarea de sine este recuperarea lui pentru-sine, adică a altului Ființei pus de aceasta ca diferit; deci, reîntoarcerea Ființei la sine însăși⁴⁸. Prin întoarcerea sintezei asupra tezei este regăsită unitatea originară ce fusese ruptă odată cu antiteza, deci cu inserția diferenței. Acesta este cercul hegelian, care va fi supus discuției în continuare.

CERCUL HEGELIAN

Ideea cercului nu este nouă în filosofie. Cercul a fost conceptualizat încă din filosofia greacă. Hegel aduce, însă, considerații de altă natură cu privire la cerc.

Cercul este singura posibilitate a cunoașterii⁴⁹, pare Hegel a afirma. Orice cunoaștere trebuie să fie circulară, dacă vrea să fie serioasă. Orice întemeiere a cunoașterii trebuie să facă apel la cerc. Tentativele anterioare de a funda liniar cunoașterea s-au dovedit ratate. Hegel nu acceptă că ar putea exista ceva care să fie evident prin sine și să se impună de la sine, fără demonstrație. Acceptarea dogmatică unui astfel de început – pentru că dacă nu este demonstrată nu poate fi decât o dogmă – ar conduce la dificultăți. Dintre ele, una dintre cele mai serioase

⁴⁷ Determinațiile sunt negații. Dacă determinarea se face prin negație iar negația este gând, atunci orice determinație este gând. Vezi W.T.Stace, *op. cit.*, cap. II, § 1.

⁴⁸ Care este închiderea cercului cunoașterii. Hegel respinge orice fel de întemeiere liniară a cunoașterii care ar fi dus la adevăruri ultime, nemijlocite. Vezi și Tom Rockmore, *Înainte și după Hegel*, Ed. Științifică, București, 1998, pp.82–89.

⁴⁹ Fondarea circulară nu solicită exterioritate. Vezi și Denise Souche-Dagues, *Le cercle hégélien*, PUF, Paris, 1986, pp. 37–38.

este aceasta: cum se poate ști care este începutul adecvat? Dacă nu este demonstrat, atunci el este în afara gândirii: nu are loc (*topos*) în gândire, deci în Ființă. Este dat anterior gândirii, exterior ei, este în sine, deja împlinit, se impune din afară gândirii. Cu alte cuvinte, este irațional. Astfel fiind, gândirea nu se poate întoarce asupra începutului, nu-l poate înțelege, deoarece înțelegerea ar reprezenta recuperare și găsire a unui loc în gândire; deci ar însemna justificare. Dacă este așa, atunci chiar gândirea, orice demers de cunoaștere, orice știință ar fi fost neputincioase față de acest început absolut exterior. Acesta ar fi fost infinit închis oricărei gândiri. Ar fi fost un temei care nu numai că nu întemeiază, ci și elimină orice gândire. Nu întemeiază deoarece Ființa este separată de el și nu-l poate cuprinde; Ființa nu se poate baza pe el, deoarece nu se raportează la el. Ființa, prin raportare, gândire fiind, ar fi fost înțelegătoare față de acest început. Ceea ce am arătat mai sus că nu este posibil: înțelegerea ar fi fost o recuperare. Dar gândirea, Ființa, ar fi fost eliminată chiar de propriul temei (mai degrabă ne-teimei): neputând da adevărul, care este exilat în începutul exterior, închis față de Ființă, ar fi fost inevitabil în eroare, fără putință de revelare a acestui adevăr. Deci, ar fi fost o simplă rătăcire fără de temei.

Dificultățile unui demers liniar nu se opresc aici. Renunțând la a mai specifica și altele, vom face acum referire la cercul hegelian în mod direct.

Hegel nu așează temeiul în nedeterminarea începutului. Și nici adevărul nu are a fi găsit la început. Adevărul fiind întregul, etapele procesului dialectic relevă doar un adevăr parțial, ce are a fi, mai departe, întemeiat și dovedit⁵⁰. Adevărul și întemeierea nu se fac în manieră liniară: adevăritarea etapelor parcurse de Idee spre realizarea de sine trebuie dată la final, prin întoarcerea asupra începutului. Temeiul celor spuse este de căutat în întreg, în Ideea Absolută. Procesul de deducție categorială este și un proces de întemeiere a momentelor Ideii. Adevărul tezei, dar și al antitezei, este de căutat în sinteza lor. La fel și întemeierea. Întregul este rezultatul ce întemeiază. Categoriile folosite de Hegel în deducția sa sunt adecvate? Aceasta este o întrebare la care se poate răspunde doar în final, după ce construcția a fost realizată. Nu se poate ști înainte dacă aceste determinări au fost cele potrivite. Ele pot fi revelate ca adecvate numai după ce rezultatul deducției este realizat⁵¹.

Într-un limbaj mai prozaic, Hegel respinge adevărurile ultime. Fundarea sistemului nu se face plecând de la axiome sau de la altceva de acest gen. Sistemul este unul care se întemeiază pe sine, fără a apela la ceva exterior. Întemeierea trebuie să fie, deci, circulară. Un sistem construit dialectic, care reunește interioritatea cu exterioritatea, nu ar putea privilegia pe una dintre ele. Deci, adevărul și întemeierea nu au a fi găsite în interioritate sau în exterioritate, ci în sinteza lor dialectică. Explicarea acestei situații este următoarea: ierarhic vorbind, teza este temeiul antitezei. Teza este „pusă” (*thesis*) prima și pare că are o preeminență față de antiteză. Totuși, teza își găsește sensul ei de teză numai prin antiteză, cu care se opune. Simpla punere a tezei nu este determinată; determinarea depinde de antiteză. Deci, se pare că ordinea ierarhică se modifică, acum că și teza se întemeiază pe antiteză. Această mișcare dublă de întemeiere este chiar sinteza, ce reunește teza și antiteza în această dublă ierarhizare. De-abia această trecere care este sinteza

⁵⁰ Vezi nota 16.

⁵¹ Ideea Absolută este cercul tuturor cercurilor care le întemeiază. Valoarea de cunoaștere a momentelor parcurse are a fi regăsită în acest cerc absolut. Vezi și Denise Souche-Dagues, *op. cit.*, p. 60.

întemeiază și dă adevărul momentelor. Iar acesta este chiar cercul hegelian: întemeierea tezei în antiteză și a antitezei în teză, adică a ambelor în sinteza gândită tocmai ca această dublă întemeiere (sau dublă trecere, cum spune Hegel). După cum se observă, întemeierea se face tocmai prin mișcarea dialectică între teză și antiteză, iar adevărul este tocmai rezultatul acestei întemeieri reciproce: un alt mod de a spune că adevărul este în sinteză. Odată cu lămurirea, de către Hegel, a acestui caracter circular al cunoașterii, apare totuși o suspiciune: nu cumva această circularitate este rea? Cum mai este posibilă cunoașterea, dacă totul este cerc? Revenirea finalului în început nu este o reîntoarcere la nedeterminarea acestuia din urmă? Ideea Absolută nu revine la nedeterminarea Ființei? Aceste chestiuni vor fi avute în vedere în continuare.

PREZENȚA IMPLICITĂ A CATEGORIILOR ÎN FIINȚĂ. PREZENȚA EXPLICITĂ A CATEGORIILOR ÎN IDEEA ABSOLUTĂ

Fără îndoială că identificarea speculativă între Ființă și Ideea Absolută presupune diferența; aceasta s-a arătat deja. Răspunsul la întrebările de mai sus este posibil numai în acest orizont. Toate determinațiile Ființei sunt, implicit, în ea de la bun început. Această prezență face posibilă deducția categorială. Pe lângă aceasta, Ființa, deci gândirea, este stipulată ca început al filosofiei. Dacă, așa cum s-a arătat, în filosofie totul trebuie dovedit, atunci nimic nu este asumat exterior. Prin urmare, orice este, este o determinație în Ființă, deci în gândire. Oricare dintre mișcările conceptuale este o „așezare” în gândire. Nimic nu este exterior; deci, nimic nu este altceva decât gândire. Gândirea, ce se determină pe sine numai din sine, este tot. Determinațiile sunt ale gândirii față cu sine însăși. Mai mult, determinațiile ce constituie obiectul gândirii sunt tot gândire, fără a putea fi altceva; orice altceva ar fi în afara gândirii și, deci, nejustificat. Din aceste motive Ființa și Ideea Absolută sunt identificate: tot ceea ce este în Ideea Absolută, toate determinațiile ei, sunt ale gândirii și din gândire.

Dacă prin așezarea Ființei ca început se instituie Identitatea ce garantează unitatea sistemului, mișcarea conceptuală solicită diferența. În absența acestei determinații s-ar fi rămas la identitatea simplă a Ființei cu sine, adică la Ființa parmenidiană. Legitimarea oricărei mișcări (conceptuale, fizice) presupune ieșire din sine a Ființei; posibilitatea acestei alterități este datorată diferenței. Ființa iese din sine și, prin aceasta, se diferențiază față de sine. Dar diferența este tot a gândirii, prin urmare Ființa se identifică cu propria ei alteritate. De fapt, acest procedeu poate fi extins la nivelul întregului sistem: teza iese din sine și se opune sieși, dar se opune sieși tot ca ea însăși, astfel întorcându-se la sine. Această realizare de sine a Ființei este îndeplinită în Ideea Absolută. Deci, s-ar putea spune că Ideea Absolută este Ființa care se realizează pe sine. Pentru realizarea de sine este necesară identitatea: aceasta asigură atât unitatea originară a sistemului dar și imposibilitatea unei exteriorități iraționale, deoarece totul este în gândire, deci în Ființă. Dar este de neevitat și diferența, care garantează însăși realizarea, imposibilă dacă s-ar fi rămas la identitatea pură. Ideea Absolută este, astfel, Ființa care-și capătă sensul deplin. Prezența explicită a categoriilor în Ideea Absolută reprezintă tocmai acest sens, sau realizarea Ființei. Ființa își capătă sensul prin sine și din sine; iar acest sens este gândirea care se gândește pe sine: Ideea Absolută.